

GIDA VE SAĞLIK İLİŞKİSİNDE BİRBİRİNE BAĞLI ÜÇ KAVRAM: GIDA GÜVENLİĞİ GIDA GÜVENCESİ VE GIDA EGEMENLİĞİ

Umut KOCAGÖZ*

Öz: Bu çalışmada, gıda-tarım literatüründe sıkça kullanılan üç temel kavram olan gıda güvenliği, gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramları ele alınmaktadır. Bu üç kavramın halk sağlığı perspektifi ile tanımı yapılmakta, bu perspektife bağlı sınırları çizilmektedir. Gıda ve sağlık ilişkisinde bu üç kavramın nasıl birbirine bağlantılandığı ele alınmakta, ayrıca bu bağlantıların üç kavramı nasıl sınırlandırdığı veya geliştirildiği ele alınmaktadır. Ayrıca, gıda sistemi yaklaşımına bağlı olarak, bir meta olarak gıdadan süreç olarak gıdaya geçişte bütüncül bir yaklaşımın nasıl mümkün olduğu bir örnek üzerinden serimlenmektedir. Gıda güvenliği, gıda sürecinin tüketim ayağına odaklanan, tüketim sürecindeki bir gıdanın insan sağlığı açısından hangi koşullarda tüketilebilir olduğunu tanımlayan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, gıda-sağlık ilişkisinde olmazsa olmaz yaklaşımlardan ilkidir. Ancak, mevcut şirket gıda sistemi bu kavramı bir takım sınırlılıklar içerisine hapsedmektedir. Gıda güvencesi, bir toplumda herkesin sağlıklı gıdaya erişebilmesini tanımlamaktadır. Bu açıdan, gıdanın toplumsal bir ilişki olması ve bir hak olarak tanımlanmasını mümkün kılmaya itibarıyla gıda güvenliği kavramından farklı ve onu aşan çeşitli boyutları vardır. Gıda güvencesi kavramı, gıdayı toplumsal bir süreç olarak tanımlarken bu süreçte hangi aktörlerin karar verici olduklarını göz ardı etmemektedir. Gıda egemenliği kavramı, gıda üretim-tüketim ilişkilerinde yer alan asli aktörlerin bu sürecin belirleyeni olmasına odaklanan, toplumsal karar alma süreçlerine bu aktörleri yerleştiren bir kavramdır. Böylece, gıda güvencesi kavramı, gıda güvenliği ve karar verme ilişkisi ile bütünleştirilerek derinleştirilir.

Anahtar sözcükler: gıda, gıda güvenliği, gıda güvencesi, gıda egemenliği, gıda sistemi

Three Interdependent Concepts in Food-Health Relations: Food Security Food Safety and Food Sovereignty

Abstract: The aim of this study is to identify the three most essential concepts that are used in the food-agriculture literature, such as food safety, food security and food sovereignty. It is done in accordance to defining these three concepts in regards to public health perspective, and showing their limits. The relation of food and health with regards to these three concepts are shown and how these relations have limited the use of these concepts are discussed. With regards to the food-system approach, how is it possible to move from food as a commodity to food as a process is discussed and a more holistic approach is offered. Food safety is a concept that focuses on the consumption part of food and defines the safety conditions of a food in regard to human health. In this sense, food safety is a concept that is indispensable regarding the food-health relations. Hence, the current corporate food regime limits this term. Food security is a concept that determines the accessibility of healthy food to all the members in a society. In this sense, food security goes beyond the food safety concept and defines food as a right and as a social process. However, it does not define which are the actors that has the right to participate in decision making processes. Food sovereignty is a concept that puts food producers and consumers at the hearth of the decision making process of food system. In this sense, food safety and food security is now related with decision making and becomes a much more holistic approach.

Key words: food, food safety, food security, food sovereignty, food regime

Giriş

Can boğazdan gelir. Sonra, bu atasözüne bir ek yapıldı: boğazdan da gider. Çıkar diyenler de oldu. Anlatılmak istenen şey aynı: ne yiyip ne içtiğiniz, sağlığınıza belirler. Sağlıklı ve besleyici gıda tüketimi, insan sağlığı için temeldir. Sağlıksız gıda tüketimi, kötü bir diyet, insan sağlığını bozan etkenlerin başında gelmektedir. Artık klişeleşmiş ve herkesin dilinde olan bu ifadelerin ciddi bir arka planı mevcuttur. Gıda, gıdanın üretim koşullarından başlayıp

tüketim anına değin uzanan karmaşık bir süreçtir ve bu sürecin bütünü, canın nereden gelip nereden gittiğini belirleme gücüne sahiptir. Can meselesini sağlık olarak düşünecek olursak, sağlık ile gıda arasındaki bu ayrılmaz ilişkinin bizi götürdüğü yer gıdanın bu bütünsel bakmayı gerektiren arka planıdır. Gıda ve sağlık ilişkisini kavrayabilmemiz için bu arka planı kavramak ve yorumlamak gerekiyor. Bu kavrayışı ya da yorumu yapabilmek için geçmişten

*Doktora Öğrencisi, Erasmus-Rotterdam Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Çalışmalar Enstitüsü, Politik Ekoloji programı, Labey, Hollanda (ORCID No: 0000-0003-3532-8957)

Geliş Tarihi / Received : 05.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 18.05.2019

günümüze uzanan süreçte gıda üretimi ve beslenmeye dair meseleleri derli toplu ele alma imkânı veren üç kavrama başvurabiliriz: gıda güvenliği, gıda güvencesi ve gıda egemenliği. Her birinin ayrı ayrı kendi tarihselliği, çerçevesi, çözümlenmesi, paradigması ve politikası olan bu üç kavramın aynı zamanda birbirlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları da söylenebilir. Bu yazıda, ağırlıklı olarak gıda egemenliği kavramı üzerinde durularak üç kavramın da berrak bir tanımını yapmak, sınırlarını çizmek ve aralarındaki ilişkilere değinmek amacı güdülmüştür.

Kavramlara geçmeden önce, yukarıda açık bir önerme olarak sunulan ve gizli bir önerme olarak tekrar edilen şu hususun altını bir kez daha çizmekte fayda var: Gıda, bütünsel bir süreçtir ve sağlık ile gıda arasındaki ilişkiyi kavramak için bu bütünselliği görmek bir zorunluluktur. Bu önermenin elbette ilk işaret edeceği husus gıdanın üretim koşulları, yani tarımsal pratiktir. Ancak, artık popüler hâle gelmiş bir ifade olarak "tarladan-sofraya" olgusu bir sosyo-ekonomik-politik süreç olması sebebiyle gıdanın kavranışını da bir süreç olarak ele almayı gerektirir (Akbulut, 2015; Kocagöz, 2018a). Yani, bahsi geçen zorunluluk gıdayı kavrama konusunda daha genel bir önermeyi çağırır: gıda süreçtir. Elbette, bir tüketim nesnesi olması itibarıyla meta özelliği taşıyan gıda ürünlerinin başlı başına bir hikâyesi vardır ve her hikâye de bir süreci ifade eder. Ancak, daha soyut düzlemde düşünüldüğünde, tekil bir gıda ürününün hikâyesi aslında kocaman bir gıda sisteminin de hikâyesini ifade eder ve gıda-sağlık ilişkisinin arka planı işte bu gıda sistemi olgusunun anlaşılması ve çözümlenmesine dayanmaktadır. Bu çözümlenme ekseninde güvenlik, güvence ve egemenlik denklemlerine bakıldığında, bu kavramlar daha berrak anlaşılabilir.

Gıda güvenliği (food safety)

Kavramları ele alırken, hangi perspektiften bakıldığı bir kavramın nasıl tanımlandığını da belirler. Bir bürokrat yahut siyaset insanının bu üç kavramı ele alışı ile bir gıda şirketi yöneticisinin bu kavramları ele alışı aynı olmayabilir. Hele ki, çiftçi haklarını savunan bir örgüt temsilcisi ile bir tarım şirketi, bazı durumlarda bu kavramları zıt bir şekilde de kullanıyor olabilir. Bu yazıda, çok geniş ifadesiyle "halk sağlığı" perspektifi üzerinden bu kavramların tanımlanmasına çalışılacaktır. Başka bir deyişle, halkın müşterek çıkarlarına dayanan bir sağlık hakkı perspektifi, bu kavramların tanımlanışını belirleyecektir. Bu yaklaşım ayrıca bu kavramların tanımının çok daha berrak yapıldığı bir yaklaşımı ifade eder.

Konuya market zincirleri örneği üzerinden kolayca ve hızlı bir giriş yapmak mümkün. Bugün gıda ürünlerine ulaşmak için toplumların neredeyse tamamında geniş insan kitleleri süpermarket zincirlerini tercih ediyor. Türkiye'de de süpermarketleşme olgusunun bir sonucu olarak gıdaya erişimde ana akım yöntemlerin başında süpermarketlere başvurmak gelmektedir (Keyder ve Yenil, 2013; Doğançayır ve Kocagöz, 2019). Bu olgunun en temel sonucu, kişilerin gıda ürünü olarak süpermarketlerde sunulan ürünler arasından bir tercih yapması şeklindedir.

Süt ürününü ele alalım. Bir kişi ya da tüketici olarak bulunulan yerleşim noktasında en yakın markete yahut süpermarket zincirinin bir mağazasına gidildiğini ve süt ürünlerinin satıldığı reyonun önünde durulduğunu düşünelim. Üzerinde "doğal", "organik", "pastörize", "günlük" vb. ifadeleri yazılmış süt çeşitleri karşıda duruyor. Ürünlerin çeşitlerine, markalarına ve popülaritelerine göre fiyatları değişiyor. Bu kişinin ihtiyacı olan hangisi, hangisini alma gücü var, hangisi sağlığına faydalı, yahut aralarında sağlığına zararlı olanlar var mı, ürünler doğru (yani sağlığa uygun) ambalajlanmış mı, ürünler doğru koşullarda saklanıyorlar mı, taşıma sırasında doğru koşullar sağlanmış mı, etiketleri üzerinde doğru ve yeterli bilgiler var mı, gibi sorular akla gelebilir. Bu sorular, gıda güvenliği, gıda güvencesi ve gıda egemenliği olarak belirtmiş olduğumuz üçlü kavram seti ile birebir ilgilidir.

Ambalajlanmış olsun ya da olmasın, gıdanın insan sağlığına uygun olup olmadığı meselesi gıda güvenliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Gıda güvenliği, gıdanın insan sağlığına uygun şekilde tüketilmesinin koşullarını inceler. Dolayısıyla, gıdanın tüketicilere sunum aşamasına odaklanmaktadır. Ambalajlı yahut ambalajsız olsun, insanların gıdaya erişiminin sağlıklı olması gerekliliği varsayılmaktadır. Buradaki sağlık hususu, gıdaya erişimde sağlığı bozmama şeklinde de düşünülmektedir. Başka bir deyişle, insanların tükettiği gıda ürünleri onların sağlıklarını bozmamalı, bir sağlık maliyeti oluşturmamalıdır. Bu maliyet, bir yandan kişilerin bir yandan da kamunun paylaştığı bir maliyet olması açısından bir kamusal mesele olarak da gündeme alınmaktadır. Dolayısıyla, gıda güvenliği, halk sağlığı ile beslenme meselesinin en temel unsurlarından biri olarak düşünülmelidir.

Tüketim odaklı bir çerçeve içerisinde gıdanın güvenliğinin sınırları çizildiğinde, konu zorunlu olarak gıdanın sunum ve tüketim koşullarının normlarının

tarif edilmesi olarak konuşulacaktır. Günümüzde Türkiye'de Tarım ve Ormanlık Bakanlığı tarafından belirlenen gıda güvenliği, etiketleme, ambalajlama vb. mevzuatlar, gıdanın tüketicilere sunulmasının koşullarını belirler. Bu mevzuatlar, bir gıda ürününün hangi standartlarda tüketicilere sunulması gerektiği, dolayısıyla gıda ürününün etiketlemesi ve ambalajlaması, analizi, içeriğinin düzgün bir şekilde ifade edilmesi, taşınması, güvenli bir ambalajlaması yapılması gibi noktaları ön plana çıkarmaktadır. Bu hususlar da bahsedilen türde, tüketimin koşullarını merkezine alan bir takım normların takip edilmesinin sağlanması ve düzgün ve yeterli ifade edilmesi hususlarına odaklanır.

Gıda güvenliği bu bağlamda esas olarak gıda zincirinin tüketici lehine üreticiyi takip etmek amaçlı bir takım normlarını ifade eder. Bu normlar, bir gıda ürününün nasıl üretildiği, ambalajlandığı, taşındığı ve sunulduğu hususlarında halk sağlığını korumak amaçlı önleyici tedbirlerin alınmasını; halk sağlığına uygun olmayan gıda üretim, etiketleme, ambalajlama ve sunum koşullarında bu normları sağlamayan kişi ve kurumların cezalandırılması amaçlı takibini de amaçlamaktadır. Bu cezalandırmanın çoğu zaman maddi para cezası şeklinde olduğu söylenebilir.

Market rafına geri dönelim. Süt çeşitlerinin çoğunun aynı ambalaj tipini kullandığı, etiketlemelerinin de hemen hemen benzer olduğunu görülebilir. Etiket okuyarak ürünün içeriği, bileşenleri, gıda değerleri, saklama koşulları, üretim ve önerilen son tüketim tarihleri de görülebilecektir. Bir ürünü satın alan kişi ürünün tüketilmesi sonucunda bir sağlık sorunu yaşaması durumunda, işletme numarasının ona sağladığı bilgi üzerinden şikayette bulunabilir ve üretici şirketin cezalandırılmasını talep edebilir. Böylece Tarım ve Ormanlık Bakanlığı, cezalandırma güvencesi ile şirketlerin gıda güvenliği normlarına uygun üretim-ambalajlama-taşıma ve satış şartları oluşturmalarını teşvik etmektedir.

Halk sağlığı perspektifine dayanarak, gıda güvenliği hususunun olmazsa olmaz bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Ancak, bu yaklaşımın uygulanma biçimine eleştiriler getirmek de mümkündür. Öncelikle, mevcut endüstriyel gıda sistemi ve süpermarketleşme olgusu, gıda güvenliğini sağlamaktan yoksundur. Çevrecilik tartışmalarında "kirleten öder" neoliberal düsturunun bir benzeri şirketleşmiş gıda sistemi açısından "halk sağlığını bozan ceza öder" formülü ile ortaya çıkmaktadır (Kocagöz, 2018a). Dolayısıyla, esasında halk sağlığını koruma odaklı formüle edilmiş

gıda güvenliği yaklaşımı, şirketleşmiş gıda sistemi içerisinde halk sağlığını bozmanın normatif bir takım cezalarının tarif edilmesine indirgenmiş, halk sağlığını bozmak gıda sürecinde kategorik olarak reddedilmemiştir.

İkinci olarak, gıda güvenliği konusunda endüstri normlarına uymayan küçük ölçekli üreticilerin ürünlerini pazara ulaştırma konusunda ciddi zorluklar yaşadığı gözlemlenebilir. Mevcut gıda sistemi küçük ve orta ölçekli üreticiyi şirketleşme ve piyasa normlarını küresel şirketler ile aynı biçimde karşılama gibi bir zorunluluklarla yüz yüze bıraktığı sürece, gıda güvenliğinin ancak bu koşulları sağlama imkânlarına sahip şirketler tarafından sağlanabileceği hususu karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, mevcut gıda sisteminin normlarının küresel ölçekli şirketlere yönelik belirlendiği ve bu şirketlerle piyasa içerisinde rekabet etmesi beklenen küçük ve orta ölçekli üreticinin rekabet açısından dezavantajlı kılındığı söylenebilir. Dolayısıyla, halk sağlığını koruma amaçlı geliştirilen gıda güvenliği yaklaşımının mevcut gıda sisteminde küçük ve orta ölçekli üreticinin şirketleşmesini dayatan bir sonucu olduğu gözlemlenebilir. Bu durum, gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramları ile doğrudan ilişkili noktalar içermektedir.

Gıda güvencesi (food security)

Gıda güvencesi kavramı, ilk bakışta, sağlıkla ilgili bir kavram gibi görünmemektedir. 1974 yılında gıda güvencesine yönelik çalışmalarının temeli atan Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Güvencesi Komitesi'nin 1994'teki raporuna göre, gıda güvencesi esas itibarıyla her halkın, sağlıklı beslenebilmesi için yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya ulaşabilmesini tanımlamaktadır. Dolayısıyla, gıda güvencesi esas itibarı ile gıdaya erişim hususunu merkezine alan bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Ancak elbette tanımın içerisinde de yer aldığı üzere, erişim sorunsalı konu kapsamında yer alan gıdanın yeterli, güvenli ve besleyici olması koşulu ile tanımlanmıştır. Dolayısıyla, gıda güvencesi kavramının tartışma odağında gıdanın hangi koşullarda yeterli, güvenli ve besleyici olması hususları yer almaktadır. Böylece, gıda güvencesinin sağlanıp sağlanmaması hususuna ilişkin sağlık ile gıda ilişkisi toplumsal bir ilişki olarak kurulmakta, buna istinaden de halk sağlığı meselesi olarak ele alınabilecek bir durum ortaya çıkmaktadır.

Esas itibarıyla gıda güvencesi hususu bir toplumun yeterli, dengeli, sağlıklı beslenme koşullarını ele almayı gerektirir. Kıtlik ve obezite gibi süreçlerin

güncel olarak yaşandığı bir gezegende, gıda güven- cesi toplumsal bir mesele olarak toplumun tamamını ilgilendirir. Dolayısıyla temel sorular şunlardır: Nasıl olacak da bir toplum kendi sağlıklı, yeterli ve dengeli beslenme koşullarına erişebilecek, bunun sürdürülebilir koşullarını tesis edecek ve hayata geçirecek? Bu sorulara cevap verebilmek için daha alt sorulara gitmek gerekir: Bir gıdayı sağlıklı yapan unsurlar nelerdir? Gıda güvenliği, sağlık konusunda bir takım normlara bağlı olarak, halk sağlığını ko- rumak amaçlı bu normların uygulanmasını teşvik ediyordu. Peki, bu normları kim koymaktadır ve kim uygulamaktadır? İkinci olarak, bir toplumun yeterli ve dengeli beslenmesi nasıl tanımlanabilir? Kişinin günlük yeterli ve dengeli beslenmesi nasıl hesapla- nabilir? Bu yeterli ve dengeli beslenme hususu ne tür kurumsallaşmalar ve organizasyonlar ile des- teklenebilir?

Bu ve benzeri daha detaylandırılabilir sorular gıda güvenliği ile ilgilidir. Soruların kolaylıkla da görülebileceği üzere toplumsal boyutu ön planda- dır ve toplumdaki kurumsallaşma ilişkilerine kapı aralamaktadır. Başka bir deyişle, gıda güvenliği hususu, güvenenin hangi aktörler ve kurumlar ta- rafından yerine getirileceği sorusunu beraberinde çağırır. Bu durum, gıda güvenliği hususu- nun Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Gıda Güvenliği Komitesi nezdinde küresel bir tartışma başlığı olması, devletlerarası, küresel, dev- letler içi yasal düzenlemeler ve uygulanması tavsiye olunan yönergeler nezdinde bir takım metinlerde açığa çıkan tartışmalarda kendini göstermektedir. Özetle, gıda güvenliği konusunun aktörlerinin kim olacağı konusu bir mücadele başlığı olarak küresel çapta kendini göstermektedir.

FAO tarafından gıdanın bir hak olarak tanımlan- ması ve politik ve ekonomik tartışmalara malzeme edilmemesi yönündeki çerçeve yaklaşım, gıda sü- reçlerinde yaşanan ekonomik ve politik tartışma ve mücadeleler için ciddi bir perspektif, betimleme ve sınırı ifade eder. FAO'da ortaya çıkan bu yaklaşımın küresel şirketler, devletler ve çiftçi örgütleri arasın- da yaşanan diyalog ve tartışmalara bağlı olarak ge- liştiğini söylemek elzemdir. Bu diyalog aynı zaman- da küresel çapta siyasetin ve bunun içerisinde yer alan ulus-aşırı toplumsal hareketlerin yeni siyaset yapma biçimlerinin de bir sonucudur (**Borras ve Edelman, 2016**).

FAO'nun gıdayı bir hak olarak tanımlaması, gıda gü- vencesi kavramının 4 ana prensibi ile de uyumludur: 1) yeterli gıdanın mevcut olması; 2) gıdaya erişim;

3) gıdadan faydalanabilme; 4) gıdada istikrar. Bu dört prensip, bir toplumda herkesin yeterli, dengeli ve sağlıklı beslenebilmesinin koşullarını güvenceye altına almayı ve gıdayı bir hak olarak tanımlamayı beraberinde getirmektedir.

Küresel iklim değişikliği çağında, su ve toprak gasp- larının yoğunlaştığı bir dönemde, zenginler ile yok- suların arasındaki gelir eşitsizliği ve adaletsizliğinin derinleştiği bir gezegende, gıda güvenliğinin sağ- lanmasının önünde bir takım ciddi engeller bulun- maktadır (**Borras ve Franco, 2013**). Bu engeller, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı vb. gezegensel sorunları ve kısıtlar bir yana koyulduğunda, gıda güvenliğinin kim tarafından, nasıl, hangi koşullar- da sağlanacağına ilişkindir. Küresel çapta faaliyet gösteren ve sayısı 10'u geçmeyen dev gıda şirketle- rinin tarım ve ilaç sektörü üzerindeki egemenlikleri, küresel tarım ve gıda politikalarının belirlenmesin- de ciddi bir faktördür (**Aysu, 2015**). Bu açıdan, gıda güvenliğinin nasıl gerçekleşeceğini tanımlamak için aktör sorunlarını ele almak ve bu sorunsala sa- hici bir yanıt üretmek elzem hâle gelmiştir (**Koca- göz, 2018b**).

Gıda egemenliği (Food Sovereignty)

1996 yılında FAO tarafından düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'nde küresel çiftçi örgütü La Via Cam- pesina temsilcileri, gıda egemenliği kavramını kü- resel gıda-tarım tartışmalarının gündemine sok- tular. Çiftçi temsilcilerinin iddia ettiğine göre, gıda güvenliği kavramı herkes için yeterli gıdayı amaç- lıyordu; ancak bu gıdanın nereden geldiğini, kim tarafından üretildiğini, ne amaçla üretildiğini so- runsallaştırmıyordu (**Rosset, 2003**). Böylece, gıda üreticisi konumundaki çiftçilerin hakları görünmez kılınıyor, şirketlerin bu hakları gasp etmesi ise müm- kün hâle geliyordu.

Gıda egemenliği kavramının tarihi 80'ler sonu Latin Amerika'daki çiftçi siyasetine dayanmakla birlikte küresel çapta bir politika kavramı olarak ilk defa La Via Campesina'nın yine 1996 yılında Meksika'da gerçekleştirdiği 2. Konferans'ta çiftçiler tarafın- dan yapılan tartışmalarda ele alınmış ve La Via Campesina'nın temel paradigmalarından biri hâline gelmiştir. Dünya Gıda Zirvesi sonrası ise küresel tartışmaların bir parçası hâline gelen kavram, La Via Campesina ve müttefik örgütlerin ve toplumsal hareketlerin küresel çapta gıda egemenliği hareke- tini inşa etmelerine de vesile olmuştur. 2007 yılında Mali'de düzenlenen Nyeleni Uluslararası Gıda Ege- menliği Forumu'na katılan 500'ü aşkın delege, Nye- leni Bildirgesi'nin yayınlanmasına ve gıda egemenliği

perspektifinin küresel prensiplerinin oluşmasına vesile olmuştur.¹

Bu kısa tarihte odaklanması gereken ilk şey, gıda egemenliği kavramının ilk defa gıdayı üreten çiftçilerin özörgütleri tarafından formüle edilmesi ve savunulması olgusudur. Bu durum, güvenlik-güvence nosyonlarına ayrı bir boyut eklemekte, tartışmayı derinleştirmektedir. Öncelikli boyut, karar alma süreçlerine katılım ve temsiliyet ile ilgilidir. Gıda egemenliği yaklaşımında temel fark, gıdayı üretenlerin, gıdanın nasıl üretileceğine karar verme hakkına sahip olduklarının ifade edilmesidir. Böylece, gıda güvencesi tartışmasında ortaya konulmuş aktör sorunsalına gıdayı üretenler net bir cevap üretmişlerdir. Bununla birlikte, Nyeleni'de düzenlenen Forum ile gıda egemenliği yaklaşımının içeriği genişletilmiş, çiftçilerin yanında tüketiciler, göçerler, balıkçılar, gıda emekçileri, kadınlar, gençler vb. toplumun tüm farklı kesimleri bu yaklaşım içerisinde bir aktör olarak tanımlanmıştır. Böylece gıda egemenliği, gıdayı üreten ve kullanan bütün kesimleri gıda sistemi üzerinde söz-yetki-karar hakkına sahip birer aktör olarak tanımlamayı ifade eden bir kavram hâline gelmiştir.

Gıda egemenliği, yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde toplumların kendi gıda, tarım, hayvancılık ve balıkçılık sistemlerini ve politikalarını belirleme hakkını ifade etmektedir. Gıdanın hangi koşullarda, kim tarafından, nasıl ve kim için üretileceğini; gıda üretiminin neyi kapsadığını; gıdanın nasıl taşınacağı ve hangi mekanlarda nasıl mübadele edileceğini kapsamaktadır. Gıdanın herkes için adil, kendine yeterli ve doğa ile dost ilişkiler içinde üretilmesi, dağıtılması ve tüketilmesini; bu amaçla toplumsal çıkarları gözetken politikalar üretilmesi amaçlanmıştır. Özetle, gıdanın metalaşmasına karşı bir hak olarak inşa edilmesini, bu hakkın da bu hakka sahip aktörler tarafından uygulanabilmesini savunmaktadır.

2007 Nyeleni Gıda Egemenliği Forumu'nda gıda egemenliğinin benimsenen 6 prensibi, yukarıda özetlenen kavramın içeriğini de doldurmaktadır (**Aktaran: Kocagöz, 2018a**):

1. Gıda Hakkı: Herkesin yeterli, sağlıklı, toplumun kültürüne uygun gıdaya erişim hakkı vardır. Gıda ticari bir mal değildir ve küresel şirketler tarafından yönetilmemelidir.

2. Gıda Üreticilerinin Hakları: Geleneksel olarak gıda üreten bütün kesimlerin üretme ve yaşamlarını devam ettirme hakkı vardır. Gıda üreticilerinin üretim

hakkı tasfiye edilemez. Kadınların her alanda söz hakkı olmalıdır.

3. Yerel gıda sistemleri: Gıda sistemi yerelleşmelidir. Gıda sistemleri üzerinde üretici ve tüketicilerin karşılıklı inisiyatifine dayanan karar alma yöntemleri geliştirilmelidir. Üreticilere nitelikli, sağlıklı ve besleyici gıda üretme, bu ürünleri tüketicilere sunma hakkı tanınmalıdır.

4. Ortak varlıklar: Köylülerin ortak varlıkları olan meralar, dereler, ormanlar; aynı zamanda üretim yapılan tarımsal araziler üreticiler lehine güvence altına alınmalı, ticarileştirilmesi reddedilmelidir.

5. Bilgi ve deneyim aktarımı: Çiftçilerin yerel ve pratik deneyimine dayanan bilgi güvence altına alınmalı, yeni kuşaklara aktarılmalı ve ticaretin konusu olmaktan çıkartılmalıdır.

6. Ekoloji: Doğa ile dost ekolojik tarım modelleri desteklenmelidir. Ekolojik tarım pratikleri iklim değişikliğine karşı gezegeni soğutur, toprağı ve iklimi onarır.

Gıda egemenliği yaklaşımı, prensiplerde ve tanım- da görüleceği üzere gıda konusunu güvenlik ve güvence nosyonlarını tarımsal üretim, tarımsal üretimi gerçekleştiren aktörler, tarımsal üretime dair politikalar ve bu politikaların yapım süreçleri ve yapıcılarını da gündeme alacak şekilde genişletmekte ve bu şekliyle tartışmayı çok daha kapsamlı bir boyuta taşımaktadır. Gıda egemenliği bu açıdan ekolojik tarımla, toplum için gıda üretimi ile, doğa ile dost tarımsal modeller ile, kolektif çıkarları merkeze alan bir yaklaşım kurarak ilişkilendirir ve bunlardan ayrı düşünülemez. Bütün bu süreçlerin gıda sürecinin asli bileşeni olarak tanımlanması ve hesaba katılması, halk sağlığı olgusunun daha bütüncül bir yaklaşım içerisinde ele alınmasını ve formüle edilmesini sağlamaktadır.

Sonuç

Market rafında, süt reyonuna geri dönelim. Markette ilk bakışta yeterli miktarda süt ürünü görülmektedir. Ancak artık bu ürünlerin gerçek süt niteliğine sahip olup olmadığını sorgulanmaya başlanabilir. Ürünlerin fiyatları niteliklerine dair fikir verse de bu durum yanıltıcı olabilir. Raftaki ürünlere göz atıldığında, büyük küresel şirketler, daha küçük ama yine de büyük yerel şirketler, yerel-bölgesel şirketler, yerel kooperatifler, küçük girişim markalar ve market zincirinin kendi markası ile karşılaşılabilir. Yani, kimin ürettiğine dair ilk anda edinilen bilgi budur.

Ürünlerin içinde yer alan yerel bir kooperatifin ürününe odaklanalım: zira, sağlıklı, besleyici, yeterli gıda ürününe en yakın ürün o olabilir. Bir çiftçi kooperatifi olması sebebiyle, çiftçileri koruyan bir yapısı olduğunu düşünülebilir. Çiftçilerin doğal süt tanımı kişilere daha çok güven verebilir. Bu sebeple, gıda güvenliği açısından çiftçi sütünü almak tercih sebebi olabilir. Bu çerçevede bakıldığında çiftçilerin üretimini teşvik etmek ve geliştirmek, çiftçilerin kazandığı bir modeli savunmak, gıda güvencesi için de doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira, toplumun gıda üreticisi kesimi olarak çiftçiler, kendi haklarını alabildikleri ve onurlu yaşayabildikleri ölçüde gıda güvence altına alınabilecektir. Bu aynı zamanda çiftçilerin daha sağlıklı ürünler yetiştirmesini de teşvik etmek anlamına gelecektir.

Peki ya gıda egemenliği konusunda market raflarında duran ürünler ne söylemektedir? İlk akla gelen sütün hangi koşullarda üretildiği sorusudur. Acaba çiftlik tipi kapalı sistem hayvancılık mı yapıyor? Peki hayvanlar hangi tip, yerli ırk mı, uyumlu mu? Daha önemlisi, eğer ki mera hayvancılığı yapılmıyor ise, hayvanlar ne ile besleniyor? GDO'lu mısırla hazırlanmış yemlerle mi? Doğal samanla mı? Doğal samanı kimler topluyor, öyle bir kırsal emek hâlâ mevcut mu? Peki, hayvanların meradaki doğal koşullarda beslenmesi olmadan, onların ürünlerinden sağlıklı beslenmek mümkün olabilir mi? Mera ve çiftlik tipi hayvancılık süreçlerinin politikalarını kim belirlemektedir? Bu politikalar, mera hayvancılığı yapan köylülerin çıkarlarını ve varoluşlarını ne kadar desteklemektedir? Soruları daha da çoğaltmak mümkündür. Basit gibi görünen bir ürün tercihinin aslında ne kadar geniş kapsamlı sorulara yol verdiği, gıdanın salt bir ürün olmaktan çıkıp bütüncül bir sosyo-ekonomik-politik bir süreç olduğu böylece serimlenmektedir.

Bu yazıda birbirleriyle olan ilişkilerini mesele yaparak betimlenen gıda güvenliği, gıda güvencesi ve

gıda egemenliği kavramları hakkında sonuç olarak şunlar söylenebilir: Gıda güvenliği şeylere (son ürün), gıda güvencesi mevcut duruma, gıda egemenliği ise şeylerin ve durumların ilişki içerisinde olduğu süreçlere ve toplumsal ilişkilere odaklanmaktadır. Bu açıdan, her üç yaklaşımın sağlık ile ilişkisi kendi odak alanları ve çerçeveleri ile koşullanmıştır. Ancak bu koşullanma, üç kavramın da sağlık algısını belirlemekte ve gıda-sağlık ilişkisini tarif etmektedir. Halk sağlığı yaklaşımı açısından, halkın müşterek çıkarlarına işaret eden, belirli bir kesimi ayrıcalıklı kılmayan bir gıda yaklaşımı, üç kavramın da bir arada ve bütünlüklü bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Dipnotlar

1. Bildirge için bkz: <https://www.karasaban.net/nyeleni-bildirgesi-ceviri-erhan-kelesoglu/>

Kaynakça

- Akbulut, B.** (2015) *Sofradaki Yemeğin Ötesi: Gıda Müşterekleri ve Feminizm, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 26: 29-36.
- Aysu, A.** (2015). *Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji ve Egemenlik. İstanbul: Metis.*
- Borras, S. J., Edelman, M.** (2016) *Political Dynamics of Transnational Agrarian Movements. UK: Practical Action Publishing.*
- Borras, J. S., Franco, J.** (2013). *Global Land Grabbing and Political Reactions 'From Below', Third World Quarterly*, 9 (34): 1723-1747.
- Doğançayır, C. M., Kocagöz, U.** (2019) *Mekanda Adalet ve Gıda, beyond.istanbul*, 3: 5-7.
- Keyder, Ç., Yenil, Z.** (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük. İstanbul: İletişim.*
- Kocagöz, U.** (2018a) *Gıdanın Müşterekler Siyaseti, Erişim Tarihi 12 Nisan 2019, <https://musterekler.sehak.org/2018/12/03/gidanin-musterekler-siyaseti-umut-kocagoz/>.*
- Kocagöz, U.** (2018b) *Gıda sistemi, aktörler ve mücadele olanakları, Karasaban, Erişim Tarihi 12 Nisan 2019, <https://www.karasaban.net/gida-sistemi-aktorler-ve-mucadele-olanaklari-umut-kocagoz/>.*
- Rosset, P.** (2003) *Food Sovereignty: Global Rallying Cry of Farmer Movements, Background*, 9: 1-4.